

GOVORNI ČINOVI
I FORMALNA/NEFORMALNA KOMUNIKACIJA
U HRVATSKIM RENESANSNIM POSLANICAMA

Amir Kapetanović

UDK: 821.163.42.09-6
821.163.42.02 Renesansa
Izvorni znanstveni rad

Amir Kapetanović
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Z a g r e b
akapetan@ihjj.hr

1. Hrvatske renesansne poslanice važno su svjedočanstvo negdašnje komunikacije unutar i između književnih središta na istočnoj jadranskoj obali. One su pisane u stihu i u prozi, ne samo na hrvatskom nego i na latinskom i talijanskom jeziku. Korpus renesansnih poslanica na hrvatskom jeziku već je prilično dobro opisan iz književnopovijesne perspektive, osobito najopsežnija epistolografška zbirka Nikole Nalješkovića, koja čini najvažniji udio u tom hrvatskom humanističko-renesansnom književnom lirsko-epskom žanru baštinjenom iz antike. Prvi je opsežniji prilog o hrvatskim poslanicama napisao M. Šrepel (1882)¹. Osim Nalješkovića nabrojio je dvadeset hrvatskih pjesnika, od kojih nam se pisanom predajom sačuvalo stotinjak poslanica. Poslije M. Šrepela o poslanicama su pisali, spomenimo samo neke, R. Bogišić (1971, 1979, 1987, 1991)², M. Franičević

---

¹ Milivoj Š r e p e l, *O poslanicama u dubrovačko-dalmatinskoj periodi hrvatske literature*, p. o. (preštampano iz programa gimnazije za god. 1881/2), brzotiskom Platzera sina, Varaždin 1882. Na 5. stranici navodi ove pjesnike: Dž. Držić, M. Vetranović, N. Nalješković, N. Dimitrović, V. Vodopić, M. Burešić, M. Držić, S. Bobaljević, M. i O. Mažibradić, M. i D. Ranjina, D. Zlatarić, F. Lukarević, M. Pelegrinović, H. Lucić, P. Hektorović, H. Bartučević, Dž. Parožić, A. Roženeo, I. Vidali.

² Rafo B o g i š i ć, »Nikola Nalješković«, *Rad JAZU XVI*, Zagreb 1971, str. 37–54; »Književni krug Nikole Nalješkovića«, *Književne rasprave i eseji*, Čakavski sabor, Split 1979, str. 35–49; »Marin Držić u književnim krugovima«, *Tragovima starih*, Književni krug, Split 1987, str. 91–107; »Mavro Vetranović i Nikola Nalješković«, *Tisuću života jedan put: književne studije i eseji*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1991, str. 53–60.

(1983)³, J. Vončina (1979)⁴, P. Pavličić (1988, 2008)⁵, F. Švelec (1998)⁶, D. Fališevac (2005, 2008)⁷.

U tim raspravama nisu utvrđeni čvrsti kriteriji po kojima bi se moglo odrediti koji sve renesansni tekstovi pripadaju žanru poslanice. F. Švelec odredio ga je dosta široko, i to »po kriteriju predmeta i teme, jer se upravo na njima poruka i zasniva«⁸, pa uz stihovane/prozne poslanice i posvete te pohvalnice bez apostrofa adresata, spominje i Hektorovićevo tiskano djelo ovim riječima: »Od svih tih poslanica izdvaja se Hektorovićevo *Ribanje i ribarsko prigovaranje*, i opsegom najopširnije, koje je to neprijeporno i početkom i svršetkom; ono je poslanicom uokvirena ribarska ekloga osebnog tipa...«⁹. D. Fališevac izložila je u recentnom prilogu dosadašnje probleme u žanrovskom ograničavanju poslanica i u svojoj analizi tim žanrom obuhvaća i samostalne versificirane/prozne poslanice i dedikacijske prozne poslanice uz određeno književno djelo.¹⁰ Latinisti u određivanju teksta kao epistole oslanjaju se uglavnom na formalna obilježja pisma (npr. uvodni i završni formulaičan pozdrav, naslov, apostrofa adresata, potpis adresanta, lice obraćanja).¹¹ Iako se u poslanicama 15. i 16. stoljeća još prelama utjecaj tradicije srednjovjekovnih priručnika za pisanje pisama (*ars dictaminis*) i među humanistima utjecajan model antičkoga privatnoga pisma¹², humanističko-renesansne poslanice oslobodile su se tradicionalnih čvrstih obrazaca, pa se u njima oblikuju različite teme i sadržaji (npr. u jednoj Dimitrovićevoj poslanici iznosi se ponuda i cjenik na aleksandrijskoj tržnici, a Pelegrinović-Mišetićeve prepiska sadržava različite recepte i precizno opisane tretmane za liječenje). Mnoge poslanice nisu pisane i poslane da bi se njima prenijele kakve važne informacije, nego su služile za uspostavljanje i održavanje kontakta, a pisale su se i radi zabave (npr. Nalješković u jednoj poslanici moli Vodopića da mu pomogne dovršiti pjesmu što mu je kazivala vila u snu). Različite

³ Marin F r a n i č e v i ć, *Povijest hrvatske renesansne književnosti*, Školska knjiga, Zagreb 1983, str. 179–181.

⁴ Josip V o n č i n a, »Dva portreta iz renesansnog splitskog književnog kruga«, *Mogućnosti* XXIII, br. 9, Split 1976, str. 974–990.

⁵ Pavao P a v l i č i ć, »Interpretacija Nalješkovićeve pjesme o Hektorovićevoj guti«, *Dani hvarskog kazališta XIV: Nikola Nalješković i Mavro Vetranović*, ur. N. Batušić i dr., Književni krug, Split 1988, str. 153–170; »Pero moj ili Nalješković piše Hektoroviću«, *Colloquia Maruliana* XVII, Split 2008, str. 27–41.

⁶ Franjo Š v e l e c, »Svjedočenja pjesničkih poslanica u hrvatskoj renesansnoj književnosti«, *Iz starije hrvatske književnosti*, Erasmus naklada, Zagreb 1998, str. 31–38.

⁷ Dunja F a l i š e v a c, »Poslanice Nikole Nalješkovića«, *Pučka krv, plemstvo duha: zbornik radova o Nikoli Nalješkoviću*, ur. D. Dukić, Disput, Zagreb 2005, str. 99–124; »Renesansna poslanica kao prostor poetičko-estetičkih iskaza«, *Colloquia Maruliana* XVII, Split 2008, str. 7–25.

⁸ Franjo Š v e l e c, n. dj., str. 33.

⁹ Franjo Š v e l e c, n. dj., str. 38.

¹⁰ Dunja F a l i š e v a c, n. dj. 2008, str. 9–10.

¹¹ Npr. Gorana S t e p a n i ć, »Retorika Marulićevih epistolarnih tekstova«, *Colloquia Maruliana* XII, Split 2003, str. 44–45.

¹² V. Gorana S t e p a n i ć, n. dj., str. 45–46.

onodobne utjecaje na žanr poslanice može nam predočiti, primjerice, novija klasifikacija Nalješkovićevih poslanica: *petrarkističke, autobiografsko-ispovjedne poslanice, prigodnice, poslaničke pohvalnice*, jedna *alegorijsko-fantastična poslanica*.¹³

Poslanice su utjecale na oblikovanje nekih hrvatskih petrarkističkih pjesama jer se u njima upotrebom tipičnih formalnih značajki poslanica fingirala korespondencija dragoga i drage ili dvaju prijatelja. U Nalješkovićevu kanconijeru nekoliko je pjesama u kojima se kao formalna značajka poslanice javlja uvodni i/ili završni distih (12, 13, 16, 62, 102, 103, 107, 124).¹⁴ Da to nisu »prave« poslanice, vidi se se po tome što se u uvodnim/završnim stihovima ne imenuje adresat/adresant, nego se naznačuje neodređeno i perifrastično.¹⁵ I u kanconijerima najstarijih hrvatskih liričara mogu se naći neke formalne značajke pisma (npr. apostrofa adresata, molba¹⁶), ali danas imenovane adresate u njima ne možemo identificirati (usp. npr. Držićevu pjesmu *Sladoje* i Menčetićevu *Ako češ, Stijepo, za mene što stvorit*, (SPH 2: 265–266).

¹³ O klasifikaciji v. Dunja F a l i š e v a c, n. dj. 2005, str. 108–117, Zagreb, 2005.

¹⁴ Primjeri iz poslanica citiraju se u članku kraticom izdanja s oznakom broja stranice: **SPH 2** = *Pjesme Šiška Menčetića i Gore Držića, i ostale pjesme Račinina zbornika*, Stari pisci hrvatski, knj. 2, drugo, sasvim preudešeno izdanje, priredio Milan Rešetar, JAZU, Zagreb 1937; **SPH 3** = *Pjesme Mavra Vetranovića Čavčića*, Stari pisci hrvatski, knj. 3, dio I, skupili V. Jagić i I. A. Kaznačić, JAZU, Zagreb 1871; **SPH 7** = *Djela Marina Držića*, Stari pisci hrvatski, knj. 7, 2. izdanje, priredio M. Rešetar, JAZU, Zagreb 1930; **SPH 17** = *Juraj B a r a k o v i ć, Djela*, Stari pisci hrvatski, knj. 18, priredio P. Budmani i M. Valjavec, JAZU, Zagreb 1889; **SPH 18** = *Pjesni razlike Dinka Račine, vlastelina dubrovačkoga*, Stari pisci hrvatski, knj. 18, priredio M. Valjavec, JAZU, Zagreb 1891; **SPH 39** = *Petar H e k t o r o v i ć, Djela*, Stari pisci hrvatski, knj. 39, priredio J. Vončina, JAZU, Zagreb 1986; **PSHK 5** = *Zbornik stihova XV. i XVI. stoljeća*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 5, priredio R. Bogišić, Zora – Matica hrvatska, Zagreb 1968; **PSHK 7** = *Hanibal L u c i ć – Petar H e k t o r o v i ć, Skladanja izvarnih pisan razlikih – Ribanje i ribarsko prigovaranje i razlike stvari ine*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 7, priredio M. Franičević, Matica hrvatska – Zora, Zagreb 1968; **M** = *Marko M a r u l i ć, Duhom do zvijezda*, priredio B. Lučin, Mozaik, Zagreb 2001; **ZKB** = *Petar Z o r a n i ć, Planine / Barne K a r n a r u t i ć, Djela / Šime B u d i n i ć, Izabrana djela*, Stoljeća hrvatske književnosti, priredio F. Švelec, Matica hrvatska, Zagreb 2002; **N** = *Nikola N a l j e š k o v i ć, Književna djela*, kritičko izdanje priredio i popratne tekstove napisao A. Kapetanović, Matica hrvatska, Zagreb 2005.

¹⁵ *Da se da u ruke gospoji od vila / ka me je u muke ljuvene stavila. – Gospoje, tvoj viran ovoj ti piše rob, / koji će nemiran za tebe leć u grob* (N: 20–21); *Da se da lis ovi onojzi ka sjedi / gdi su svi jadovi srcu mom po srjedi. – Ovoj ti rob piše ki tvoj plam uzdrži, / potajno odviše koji ga jur sprži* (N: 22–23); *Ovoj ti tvoj piše vjerni rob, gospoje, / ki željno uzdiše ljubavi rad tvoje* (N: 28); *U ruke da se da onojzi gospoji / na službi ke sada srdašce me stoji. – Ovo ti tvoj piše vjerni rob, gospoje, / ki željno uzdiše ljubavi rad tvoje* (N: 98–99); *Ovi lis tkogodi daj onoj od gospoj / za sobom ka vodi srdašce i duh moj* (N: 145); *U ruke da se da onojzi od gospoj / lipotom ka vlada bolesni život moj! – Tvoj sluga, gospoje, komu je usilos / don'jekle da pođe, piše ti za milos* (N: 147); *Tko godi ovu daj onomu bez vire / za koga na svit saj n'jeka sad umire. – Ovo ti sad piše ka za te dan i noć / ljuveno uzdiše želeći na smrt doć* (N: 151); *Onojzi da se da za ku ja umiru, / ka ljubav nikada ne pozna ni viru. – Ovo ti rob piše ki za te umire, / koji ti pun biše ljubavi i vire* (N: 173). Usp. s Nalješkovićevim poslanicama 3, 4, 8, 13, 16, 18, 20.

¹⁶ Npr. u Držićevu *Sladoju*: *Pošlji mi tve slike ali su, dim, pjesni, / ke s' složil kroz smihe ali kroz ljuvezni...* (PSHK 5: 57).

2. Korpus hrvatskih renesansnih poslanica prikladan je za pragmatolingvistička i sociolingvistička istraživanja jer u njemu nalazimo različite ostvaraje govornih činova s jasno iskazanim namjerama govornika i reakcijama sugovornika te širok raspon dijatipskih varijacija. Komunikacija između pošiljatelja i primatelja poslanice može biti formalna i neformalna. Dosadašnja jezičnopovijesna istraživanja zanemarivala su takve analize, premda bi one mogle pokazati koliko je hrvatski jezik predstandardnoga razdoblja bio sposoban za iskazivanje različitih govornih činova. U hrvatskim renesansnim poslanicama jedva bismo mogli naći govorne čine koji bi se mogli interpretirati kao: *prijetnja, zabrana, prijekor, ucjena, grdnja/psovanje, odbijanje/neslaganje*. Prijekomom bi se, primjerice, mogle shvatiti Vetranovićeve riječi Dubrovčanima u vezi s optužbama da ga je Držić književno potkradao: *a ne grieste duše vaše, / koreći ga takoj prava* (SPH 3: 212). Grdnja/psovanje kao govorni čin može se naći u Nalješkovićevoj poslanici Hektoroviću, u kojoj se obraća »guti«: *Vaj, guto prokleta, da bi se skončal vijek / tvojijeh dan i l'jeta ali t' se našal lijek! / Odkud je u tebi tolika oholas...* (N: 309). Na koncu iste poslanice nalazi se i zapovijed kao govorni čin: *hotjej ga parjati!* Tim se iskazima ne referira izravno na sugovornika, kao ni u sličnom primjeru iz jedne od Lucićevih poslanica Martinčiću: *O, da si kleta, rih, nesričo zlobiva...* (PSHK 7: 110). Primjer za govorni čin odbijanja/neslaganja mogao bi se tražiti u Držićevoj poslanici Sabu Nikulinovu, u kojoj M. Držić odbacuje osude da je književno potkradao Vetranovića: *Lupeštvom, ah, time ne tvor' me nitkore, / neznano er ime još slavno bit more...* (SPH 7: 19). Navedeni govorni čini rijetki su ili se uopće ne ostvaruju jer žanr poslanice nije njegovao takve iskaze (ne zato što hrvatski jezik XVI. stoljeća nije bio sposoban za njihovo iskazivanje). Također treba reći da se u pisanoj komunikaciji poslanicama nisu mogli odraziti govorni čini koji se nazivaju *kontaktnim signalima sugovornika* (kao iskazi u izravnom razgovoru: *da, čujem, aha, dobro*), ali su se realizirali *kontaktni signali govornika*, kojima je pisac poslanice posebno isticao neki dio svojega iskaza, primjerice, riječima *znaš* i *čuj*: *nu mudri, znaš, mnogi, mnoga kino znaju, / živimi razlozi znati i nam daju* (PSHK 7: 110), *i scijenit, čuj, nemoj da mu češ nać viku / i u čem u ovoj dubravi priliku* (N: 284).

U ovom istraživanju ograničit ćemo se na opis najčešćih govornih činova u hrvatskim poslanicama, koji mogu pokazati ne samo kako su se iskazivale namjere govornika i kako su ti iskazi djelovali na sugovornike nego i stilske varijacije pri formalnoj i neformalnoj komunikaciji. Izabrani govorni čini mogli bi se razvrstati u tri skupine, a to su: *konvencije društvenih kontakata* (adresa/adresat, adresant, obraćanje, pozdravljanje), *konvencije uljudnosti* (zahvaljivanje, pohvaljivanje, ispričavanje, čestitanje, izjavljivanje sućuti i utjehe) i *govorni čini koji zahtijevaju akciju sugovornika* (molba, savjet).¹⁷

¹⁷ Popis i klasifikaciju govornih činova v. u gramatici Pavice M r a z o v i ć i Zore V u k a d i n o v i ć, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Dobra vest, Srijemski Karlovci – Novi Sad 1990, str. 601.

2.1. Govorni činovi koje obuhvaćamo nazivom *konvencije društvenih kontakata* prilično su formalizirani, pa u njihovu iskazivanju nisu moguće veće stilske varijacije. To su obvezatni govorni činovi u hrvatskim poslanicama jer bez njih nije moguće uspostavljanje i prekidanje kontakta između govornika i sugovornika. Takvi govorni činovi (*adresa/adresat, adresant, obraćanje, pozdravljanje*) uokviruju sadržaj poslanice jer se ostvaruju na početku i/ili kraju teksta. Jedino apostrofe adresata nisu ograničene na početak ili završetak teksta.

Adresat (adresa) naznačuje se inicijalima imena i prezimena, samo imenom ili i imenom i prezimenom u dativu. Obično je adresat istaknut već u naslovu. Ako je u naslovu i ime adresanta, adresat dolazi uglavnom poslije imena adresata.¹⁸ Na primjer: *Svitlomu i vridnomu vlastelinu Sabu Nikulinu Marin Držić* (SPH 7: 18). Ako poslanica nema naslova, ime (nadimak) adresata istaknuto je u tekstu apostrofom, najčešće već na početku teksta. Rijetko je adresat kolektiv (npr. Vetranovićeva pjesma *Vlasteostvu hvarskomu*) ili neživi adresat (npr. *starost i guta* u dvjema Nalješkovićevim poslanicama upućenim Hektoroviću, Karnarutić u poslanici Splićanina Petra Tartaljice¹⁹). U zapisima hrvatskih poslanica nalazimo i naslove koji nisu pošiljateljivi (npr. u Nalješkovićevoj epistolografskoj zbirci Vodopićeva je poslanica naslovljena: *Poštovani Vlaho meni pisa*, PSHK 5: 457). Neki od naslova vjerojatno su naknadno dodani ili izmijenjeni, npr. jedna od Lucićevih poslanica nosi naslov *Istoj Milici* (PSHK 7: 124).

Adresant se ističe u naslovu iza imena adresata (rjeđe ispred imena adresata), u uvodnim/završnim stihovima poslanice ili na kraju poslanice kao potpis (kadšto se dodaje i datum, rijetko i mjesto pisanja). U većini Hektorovićevih poslanica mjesto i datum pisanja naznačeni su na kraju teksta, a u Nalješkovićevim poslanicama ponekad se datum zapisuje u podnaslovu ili u uvodnim stihovima. Na završecima nekih poslanica datacija je versificirana, npr. kao u jednoj Dimitrovićevoj: *Tisuću pet stotin i peset i tri lit / kako se božji sin porodi na saj svit, / mjeseca ki novo počina godište...* (PSHK 5: 169) ili u Bobaljevićevoj: *Na tisuću i pet stotin / i pedeset i seam lita, / da se rodi Bog Gospodin, / koga nebo i svijet čita, / na dan prvi od denara / pisat mi se ovo zgodi...* (PSHK 5: 141). Mjesto iz kojega se i u koji se poslanica odašiljala nije se posebno isticalo jer je uobičajeno bilo da se uz ime adresata i adresanta navodi kćetk ili etnik, na primjer: *Gospodinu Hortenziju Brtučeviću, vlastelinu hvarskomu, Nikola Stjepka Nalješkovića Dubrovčanin umiljeno preporučajući se piše* (N: 307).

¹⁸ Rijetko je obratno, na primjer, u dvjema proznim Lucićevim poslanicama Martinčiću i Paladiniću, u prepisci Pelegrinović-Mišetić, u jednoj Hektorovićevoj poslanici Pelegrinoviću, u poslanicama Jurju Barakoviću.

¹⁹ Objavljena je u posmrtnom izdanju Karnarutićeva *Vazetja Sigeta grada*. Osim pohvalničkoga tona pjesma Petra Tartaljice (ne Tartaljića!) sadrži mnoga formalna obilježja poslaničkoga teksta (naslov s adresatom u dativu, apostrofa adresata na početku pjesme: *Karnarutiću moj*, na kraju potpis izvan rime: *Petar Tartaljica, Splićanin pisa*). Pretpostavlja se da je poslanica pisana kada Karnarutić nije bio živ jer u poslanici stoji stih: *Nekma ovd', da zgora gdino je vičnja vlas / i gdi ni umora, čuje se tvoja slas* (ZKB : 258).

Više slobode u iskazivanju govornih činova nalazimo u obraćanjima. Najprije treba spomenuti vrlo česte apostrofe adresata.²⁰ Od toga zanimljivijim se čini govorni čin obraćanja u vezi s iskazivanjem poštovanja i poniznosti sugovorniku. U poslasticama se gotovo redovito u naslovu ispred imena/prezimenaa adresata javlja imenica *gospodin* u dativu, a njoj se često pridaju pojačajni prilozi (*vele, veomi, mnogo*) i/ili atributi kao što su *poštovan/počtovan, pošten, plemenit, razuman, vrijedan, scinjen, prisvijetli (velestvoran samo u Lucića)*. Uz ime primatelja poslanice u korpusu hrvatskih renesansnih poslanica često nalazimo formulu: *svake časti dostojan*. P. Hektorović obraća se Graciosi Lovrinčevoj kao *bogoľubnoj i svake hvale dostojnoj* (SPH 39: 81), a M. Marulić Katarini Obirtića: *počtovanoj gospođi Katarini Obirtića* (M: 480). Nerijetko se u obraćanju isticao stalež (npr. *plemić, vlastelin, dem. vlasteličić*), funkcija (npr. *otac, knez, ministar, kančilir zadarski, redovnik, kalujerica, kavalijeru dostojnomu svetoga Stjepana*), titula (npr. *dum, fra*), rodbinska veza (npr. *kuzin, rođjak, brat*) i prijateljstvo između sugovornika (npr. *Gospodinu Mihi Lukareviću, prijatelju i rođaku svomu*).

Konvencionalno preporučivanje i iskazivanje poniznosti (građanin plemiću i plemić plemiću, mlađi starijim sugovornicima) javlja se na početku ili na kraju teksta, primjerice, Nalješković Bartučeviću piše: *umiljeno preporučajući se i er sam vazda Vaš* (N: 307), a D. Ranjini: *Vašega gospostva sluga* (N: 317), Dimitrović Nalješkoviću: *me commendo vobis* (PSHK 5: 165), Hektorović Pelegrinoviću: *... da ti se u svemu priporučujem... te ... i mene vam priporučujem na sve zapovidi vaše pripravna...* (SPH 39: 80, 104), Lucić Božićeviću: *I velim na posluš tvoj da ću vazda bit* (PSHK 7: 113). M. Marulić iskazuje Katarini poniznost ovako: *s umiljenim poklonom i dvornim pozdravljem* (M: 480) i ponizno se preporučuje drugima preko Katarine: *Gospođi opatici kako materi u Isukarstu počtovanoj umiljeno me priporučite...* (M: 479).

U Nalješkovićevoj korespondenciji sačuvano je nekoliko poslanica svećenicima (Vetranoviću, Salamunoviću, Cinculoviću, fra Gracijanu). Njima se Nalješković obraća apostrofofom *oče* i ovim riječima: *poštovan veomi u Bogu / veomi poštenu u Bogu / vele poštenomu u Bogu / u Bogu poštenu* (N: 261, 263, 270, 272, 278). M. Marulić slično započinje svoju drugu poslanicu Katarini Obirtića:

²⁰ Navodimo izabrane primjere takvih apostrofa: *moj družę* (N: 257, 259, 260) / (*najdraži*) *družę moj* (N: 273, 295), *moj Vlaho* (N: 259) / *Vlaho moj* (N: 276), *Niko moj* (N: 277, 291), *Dmitriću Nikola* (N: 277), *Frano (moj)* (N: 260, 289), *moj Maro poštenu* (N: 303), *dragi Marine* (N: 303), *moj oče (poštenu)* (N: 270, 278) / *poštenu oče moj* (N: 270), *oče moj, dum Mavre poštenu* (N: 296), *moj Petre* (N: 299) / *Petre moj* (N: 301), *moj Petre razumni* (N: 279), *veoma poštenu i mudri Petre moj* (N: 279), *kriposni Petre moj* (N: 288), *poštenu moj Miše* (N: 298), *kužine dragi moj* (N: 292), *poštenu moj Ago* (N: 295), *ma vridna pohvalo* (N: 301), *kriposni moj Dimo* (N: 312), *moj Dimo izbrani* (N: 312), *guto prokleta* (N: 309), *prisvijetli kneže moj* (N: 313), *nestr[p]na starosti* (N: 318), *izvršni moj Dimo* (N: 314), *moj Dimo poštenu* (N: 314)... U Vetranovićevim poslasticama: *vlastele čestiti* (SPH 3: 206), *dragi Hvaru moj* (SPH 3: 208), *plemeniti Dubrovčane* (SPH 3: 208), *Dubrovčane moji drazi* (SPH 3: 310). U Barakovićevim poslasticama i poslasticama njegovih sugovornika: *razumni Osipe* (SPH 18: 235), *Jure* (SPH 18: 240), *Jurju* (SPH 18: 242), *mного poštovani redovniče Mate* (SPH 18: 241) itd.

Počtovana u Isukarstu i diļa sveta reda i počtenih ćudi visoke časti dostojna, gospoje Katarina! (M: 480).

Poseban osvrt zahtijeva obraćanje sugovorniku oblicima zamjenica *ti* i *Vi*, odnosno oblicima u jednini ili množini. Već je zapaženo i upozoreno da u Marulićevim talijanskim pismima Jerolimu Ćipiku i u hrvatskim pismima Katarini Obirtića dolazi do kolebanja između zamjениčkih i glagolskih oblika u 2. licu jednine i forme *Vi* iz poštovanja (*pluralis maiesteticus*).²¹ Takvo se kolebanje može uočiti i u Nalješkovićevoj zbirci poslanica. Nalješković se zamjenicom u 2. licu jednine obraća onim sugovornicima koje apostrofira sintagmom *moj družę*, ali postoje i iznimke, na primjer, kad se Nalješković obraća Latiniću: *znaj da tvoj drug sam hodi... / zasad vam reć drugo ne imam* (N: 258) ili Butkoviću: *žao ti bit nemoj er takoj t' posilam: taki je život moj kako toj što šljem vam* (N: 273). U poslanicama upućenim starijim osobama ili plemićima Nalješković također miješa oblike u jednini i množini, primjerice, Hektoroviću piše: *i da nas kadgod i navijestiš od zdravja, / kad Vi se prigodi, smirno te molim ja* (N: 302). Osobama kojima se u poslanicama iskazivalo poštovanje barem se jedanput u tekstu obraćalo sa *Vi*, a upotreba oblika *ti* u istom tekstu nije znak nepoštivanja adresata, nego znak da govornik želi blizak kontakt sa sugovornikom. Oblici iskazivanja poštovanja u starim hrvatskim tekstovima dosad su slabo istraženi. Dotično kolebanje može se naći i u molitvama 16. stoljeća (za razliku od srednjovjekovnih tekstova s uobičajenim oblicima u 2. licu jednine), na primjer, u jednoj od molitava u tzv. *Marulićevu molitveniku*: ... *molim vas, majko od velikoga milosardja, da za milosardje pomoliš i vašega jedinoga slugu uslišiš*²². Najstarije potvrde u AR-u (s.v. *ti*) za iskazivanje poštovanja oblicima u množini potječu s konca 15. stoljeća: *Moļu vas, čin'te savkupiti vse sluge; Paki ga (starca) upita (andęo): (H)očete li vi, očę, ostati?* U istom rječniku registrirano je i kolebanje između oblika *ti* i *Vi*, a za to su najstarije potvrde navedene iz Nalješkovićeve književnoga opusa.²³

²¹ G. S t e p a n i ć, Isto, str. 51.

²² D. M a l i ć, »Varijante marijinskih molitava u dubrovačkim molitvenicima i tzv. Marulićevu molitveniku«, *Filologija*, 32, HAZU, Zagreb 1999, str. 122.

²³ U kajkavskom književnom jeziku osim oblika zamjenice *Vi* za iskazivanje poštovanja koristio se i gramatički kalk prema njemačkom jeziku: *oni*, usp. primjere: »3. u pluralu iz poštovanja: *vi*. Vsaki se boji pred njih gospodstvom. *Velikov* 67. Prosim *nih*, Otec duhovni! *Ev* 356.« (s.v. *on* u *Rječniku hrvatskoga kajkavskoga jezika*, knj. III, sv. 9, HAZU–IHJJ, Zagreb 2002). U *Etimologijskom rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* J. Skok objašnjava tu pojavnost ovako (s.v. *vi*): »U hrv.-kajk. pluralis maiesteticus za jednu osobu gospodskog položaja je *đni*, prevedenica od njem *Sie* (...). Pluralis maiesteticus *Sie* stvoren je prema pl. *Ew. Gnaden haben befohlen* 'vaše su milosti zapovijedile', stariji pluralis maiesteticus *ihr*. Prevedenica *vi* se očuvala u hrv.-kajk. porodici, a druga prevedenica *oni* očuvala se samo u feudalnom odnosu. (...)« Osim toga, na istom mjestu Skok tvrdi da: »Pluralis maiesteticus ne postoji u istočnom štokavskom kao ni u bugarskom ni arbanaskom. To je balkanska pojava. (...) U narječjima (npr. ŽK) *vř* kao pluralis maeisteticus [!] služi samo u porodici u odnosu djece prema roditeljima i prema starijim ljudima uopće.«

Prilikom uspostavljanja i prekidanja kontakta sa sugovornikom važan je govorni čin pozdravljanja. U hrvatskim renesansnim poslanicama postoje za to brojni primjeri, a najkraće bi se pozdravljanje u poslanicama moglo opisati ako razlučimo: **početno pozdravljanje adresata** (*salutatio*) u naslovu ili na početku teksta uz raspitivanje za njegovo zdravlje i iskazivanje najboljih želja te **završno pozdravljanje adresata** (*valedictio*), kojemu prethodi najava prekida kontakta.

U naslovu, primjerice, ovim riječima Nalješković pozdravlja Pelegrinovića: *milo pozdravljenje s priporučenjem* (SPH 39: 103), Marulić Katarinu: *s dvornim pozdravljenjem* (M: 480), Lucić Paladinića i Martinčića: *pozdravljenje* (PSHK 7: 63, 113). Pozdrav na početku teksta ovako oblikuje Nalješković: *zdrav, oče, poštovan veomi u Bogu* (N: 261), Pelegrinović: *dobro zdravlje, mirni pokoj / u prijazni i ljubavi* (PSHK 5: 134), a na kraju teksta, prilikom prekidanja kontakta, Dimitrović pozdravlja Nalješkovića: *... da ti višnja moć / zdravje, mir, pokoj da i sve što si sam hoć* (PSHK 5: 162), Bobaljević Pelegrinovića: *moj putniče, već Bog da t' da / živjet zdravo i bez truda / i u milosti dražijeh umrijet* (PSHK 5: 346), Nalješković rođaka Agustina: *... Bog da ti da zdravlje, mir i pokoj* (N: 295) i Vetranovića: *neg s Bogom ostavaj, / da ti mir ovdi da, a gori vječni raj* (N: 297). U Nalješkovićevim poslanicama osobito se ističe kraći pozdrav u različitim varijacijama: *s Bogom stoj* (N: 258), *s Bogom ostavaj* (N: 262, 265, 277, 307, 311), *i Bog ti milos daj* (N: 267, 300), *i Bog ti zdravje daj* (N: 270, 305), *i Bog ti dao zdravje* (N: 304), *i s tobom mir Boži* (N: 272), *milos Bog ti daj* (N: 286), *razgovor Bog vam daj* (N: 290), *... Niko Nalješković / pozdravlja te drago* (N: 295). I u poslanicama drugih pisaca ima kratkih završnih pozdrava, na primjer, Dimitrović pozdravlja Nalješkovića: *zbogom sad ostaj* (PSHK 5: 169), a Vidali Nalješkovića: *stoj zbogom i Bog te veseli* (PSHK 5: 465). Lucić pozdravlja Paladinića i Martinčića tipično humanistički: *budi zdrav / zdrav budi* (PSHK 7: 63, 134).

Posebno su zanimljive najave prekida kontakta, što u poslanicama dolazi prije završnoga pozdrava. One su u različitim varijacijama konvencionalne i kolokvijalne kada govornik konstatira da (zasada) nema drugo što reći, na primjer, *zasad vam reć drugo ne imam* (N: 258), *za sada ne imam rijeti vam stvar drugu* (N: 265), *drugo sad neću reć* (N: 286), *ino sad neću rijet* (N: 290), *ino ti neću rijet* (N: 300, 314); *drugo ne za sada* (N: 302), *ino Vam neću rijet* (N: 313), *ino reć ne imam* (N: 311), *neću vam rit drugo* (N: 312), *drugo neću zasad rijeti, / ni pisati ino tebi* (PSHK 5: 140), *ne drugo za sada* (PSHK 5: 162), *drugo ti rijet ne vim* (PSHK 5: 165), *već ti drugo ne umim što rijet* (PSHK 5: 346), *ino mi ne ostaje da reku za sada* (SPH 39: 80), *ino na svaršenju neću ti reć sada* (SPH 39: 85). A. Sasin rukoljubom najavljuje svršetak poslanice sugovorniku Marku: *sad celivam ruke vaše* (PSHK 5: 301). Manje se konvencionalnim čini prekid kontakta u Nalješkovićevoj poslanici Agustinu: *Ovoj ti u preši velikoj sad pišu / jer patrun sad preši, neka se prije dižu. Drugo ne za sada...* (N: 295), a kolokvijalnim ne može se smatrati iskaz kojim Lucić prekida kontakt s Martinčićem: *Trudan je konj ovi na kom sam dobahtal, / jer zgubiv podkovi nohte je očahtal. / Zato ga odsedoh ovde i rasedlav / u štalu uvedoh...* (PSHK 7: 109).

Od prethodno navedenih primjera za govorni čin pozdravljanja trebalo bi razlikovati **završno pozdravljanje poznanika preko adresata** (kadšto uz iskaze poštovanja) s performativnim glagolom *pozdraviti*: *Biru, sestru moju, ljubeznivo od strane moje pozdravite i kripite u Isukarstu...* (M: 486), *družbu tuj pozdravi, koji me znaju, daj* (N: 262), *Vašu mi družinu pozdravi i oca, / moga starješinu, dobroga vladaoca* (N: 265), *Petra mi pozdravi i njegov lis mu daj* (N: 307), *Dmitrića Nikolu milo mi pozdravi* (SPH 39: 100), *pozdravi (znaš tko su) prijatelje moje* (PSHK 7: 109), *i Držića ki u slavi spjeva pjesni sve ljuvene / vele drago ti pozdravi...* (PSHK 5: 345). Sasinovo pozdravljanje poznanika preko adresata posebno je zanimljivo jer u stihovima on navodi kako ih Marko treba pozdraviti: *Lavra i Miha, svijeh pozdravi, / rec': »Sasin vas pozdravljaše!«* (PSHK 5: 303).

Svi navedeni primjeri govornih činova pokazuju da su pisci hrvatskih poslanica poznavali konvencije u uspostavljanju i prekidanju kontakta sa sugovornikom, bez obzira na stilske varijacije u iskazivanju govornih činova.

2.2. Govorne činove kao što su *zahvaljivanje, pohvaljivanje, ispričavanje, čestitanje, izjavljivanje sućuti i utjehe* možemo obuhvatiti nazivom *konvencije uljudnosti* jer su oni određeni društvenim konvencijama, a u takvim situacijama »govornik želi da uspostavi društveno poželjnu ravnotežu u komunikaciji«. ²⁴

Prvi navedeni govorni čin (*zahvaljivanje*) iskazuje se u situacijama kada govornik sugovorniku zahvaljuje na savjetu, odgovoru, pažnji, ljubaznosti, pohvali, daru itd. Pritom se rabe eksplicitno performativne riječi *hvala, zahvala, zahvaljati / zahvaliti / zahvaljivati*. Primjerice: Marulić zahvaljuje Katarini: *na ribi ovoj, ku mi učera poslaste vele vam zahvalim...* (M: 480), Lucić Božičeviću: *zato ti zahvalim zahvalom velikom* (PSHK 7: 113), Nalješković zahvaljuje Vodopiću: *Hvala ti, moj družo, na svjetu ovomem* (N: 259) i Hektoroviću: *... na tomu zahvaljam / najprvo ja Bogu, a poslije Petre vam* (N: 288), Hektorović Vetranoviću: *na svem zahvaľuju ter ti se pridaju* (SPH 39: 93), Bobaljević Pelegrinoviću: *hvala t' budi od spomene / i ljubavi, da t' Bog plati* (PSHK 5: 343), Vidali Nalješkoviću: *zatoj sam ja vesel, prijazni ter sam toj / za zaklad ja uzal; hvala ti, Niko moj* (PSHK 5: 464).

Hiperbolične pohvale izvrsnosti sugovornika i njegova književnoga rada u poslanicama su vrlo česte. Na primjer, Lucić hvali Matulića ovako: *jer, mnju, zukom slajim začinješ i perom / pišeš mnogo glajim neg Virgil s Omerom* (PSHK 7: 114), a Nalješković Vetranovića: *... s dobrotom jedinom od vaše kriposti, / koja je tolika u našem da vijeku / nije joj prilika ni joj će bit vijeku... / poznavši da viku spjevalac pod nebi / u našem jeziku kako si ti ne bi* (N: 261). Književna djela svojih suvremenika Nalješković nije hvalio uvijek posve konvencionalno: *Zgledavši Vlahinju, ka mi se posila, / posumnjih da je nju Jeđupka rodila, take je prilike, takoga uresa, / rekal bih nje dike da su zgar s nebesa* (N: 306).

U izricanju govornoga čina ispričavanja upotrebljavaju se riječi kao *izvit* (= 'isprika') te oblici performativnoga glagola *oprostiti* ili *prostiti* (kadšto uz glagol

²⁴ Pavica M r a z o v i ć i Zora V u k a d i n o v i ć, n. dj., str. 607.

moliti), na primjer: Nalješković se ispričava Matufiću: *viđ moju nevolju tere mi oprosti* (N: 298), Lucić Martinčiću: *izvit ki zgar pravljam, molim te oprosti* (PSHK 7: 103), Vetranović Hvaranima: *i ovi lis primite za milos i ljubav, / i svi mi prostite, ako vam niesam prav* (SPH 3: 208).

Ne nalazimo često u hrvatskim poslanicama govorni čin čestitanja. Ovom prigodom izdvajamo dvije čestitke, izrečene povodom ženidbe i vjeridbe. Prva je nazvana *Molitvom od ženidbe rečenomu Nikši* u Nalješkovićevoj epistolografskoj zbirci (N: 275). To je čestitka koja ne sadrži performativni glagol *čestitati* (najprije se moli Boga da im oprosti sve grijehe, zatim se nižu dobre želje: zdravlje, bogatstvo, sve što požele, potomstvo). Drugi primjer je iz Hektorovićeve poslanice Pelegrinoviću i Liviji povodom vjeridbe: *... povidan mi bi jedan glas vele drag i ugodan, a to da se je tvoja vridnost sdružila s gospojom Livijom, vladikom narednom, plemenitom i pohvaļenom; za ku stvar ti se raduju sa svim sarcem i veselim, želijuci vam dug život, skladan, miran, čestit, dobar* (SHK 39: 79).

Rijetko se u poslanicama javlja govorni čin kojim se izjavljuje sućut i utjeha. Sućut se ne izjavljuje kao danas kratko i konvencionalno, nego sućutni ton prožima čitavu poslanicu i takva izjava obično dolazi zajedno s utjehom. Takve poslanice uputila su Nikši Ranjini dvojica hrvatskih renesansnih pisaca (D. Ranjina, N. Nalješković). Između ostaloga, D. Ranjina u svojoj poslanici piše: *... rodni tvoj, koga ti sve plačeš u suze / uzdišuć, cić er ga od tebe smrt uze, / reg bi da s neba zgar sve veli; mili moj, / za mnom ne cvili ni suzi tolikoj...* (SPH 18: 173), a Nalješković: *... Bog koji sva vlada / tako ktje da umrijet bude tvoj drug sada... / Ere smrt nije toj, kako mni tkogodi, / veće put u pokoj koji nas dovodi... / A vrh sve pomišljaj er ove dni male / svi ćemo poč u raj ter Bogu daj hvale, / da i nas zagrlj i stavi k njoj u raj / er smo svi umrli, i Bog ti milos daj* (N: 266–267). U Nalješkovićevoj zbirci dvije su poslanice pisane u sličnu tonu, a u njima se poznanicima priopćuje i komentira žalosna vijest (Butkoviću piše o smrti fra Matija i Hektoroviću o Dimitrovićevoj smrti u tuđini): *rijeh pisat, Frano moj, otajno da ti nije / kako ti bratac tvoj prijatelj drag men'je, / otac fra Matio, koji [je] život svoj / u redu stratio na službi na Božjoj / otide jučera zašto je zvan bio, / da ondi večera gdi je vijek želio... / žaliti cić toga nije put ni razlog, / za sebe ako ga uze nam višnji Bog* (N: 289), *tijem kada pride Vam ovi glas žalostan / promisli jer ni nam na zemlji nije stan* (N: 299).

2.3. Molba i savjet u hrvatskim su renesansnim poslanicama dva najčešća govorna čina kojima se zahtijeva akcija sugovornika. Za izražavanje molbe iskorištava se performativni glagol *moliti*: *I da nas kadgodi navijestiš od zdravja, / kad Vi se prigodi, smirno te molim ja* (N: 302), *zatoj te ja molju da moliš Boga ti / jeda mi nevolju i tuge prikrati* (N: 262), *zatoj te sad molju razgovor da mi daš / u ovu nevolju, kad način uzimaš* (N: 262), *molim te da tužbe ne budeš činiti, / negoli da Boga ti moliš kadgodi / oda zla ovoga jeda me oslobodi* (N: 263), *molim te, oče, još odgovor meni daj / kadgodi kad uzmož' ...* (N: 265), *i smjerno još molju, nemoj me sad oć / u ovu nevolju, u što me mož' pomoć, / neg riječmi pomagaj kako si do sada* (N: 270), *molim te, oče moj, u Bogu poštenu, / vidjet mi daj onoj*

što s' pisal ove dni (N: 272), molim te togaj rad, nu pamet pokrši, / moj Vlaho, ter mi sad toj malo dovrši (N: 276).

Komunikacija se često preko poslanica uspostavljala radi savjeta. Nalješković savjetuje mlađega D. Ranjinu ovako: *Tijem ako želiš ti da taj vil ljuvena / vručinu oćuti tvojega plamena, / svakako drži put i način kigodi / da budeš prit u skut toj vili kadgodi. / Tada ćeš viditi da se će studen nje / u taj čas svručiti od tvoje vručine / ali će vručina tvoja se ugasi... / Ino ti neću rijet, negoli nu kušaj / taj mao i lud svjet, što bude, znat mi daj* (N: 314). Vodopić savjetuje Nalješkovića: *zatoj ti ja velju, moj družu gizdavi, / zašto ja mir želju tvojojzi ljubavi / da držiš skroveno stvari tve i dila, / na službi ljuveno ka t' se su zgodila* (PSHK 5: 457). D. Ranjina piše F. Gunduliću: *Vazmi svjet ovi moj, ki ti ću sad riti: ne moj se tolikoj trudom zlo moriti, / umorni nu ruci podoban red podaj, / u jednoj da mucu ne pati sveđer vaj, / znavši da razlog jes i običaj od svita, / da trudnu svaku čes čekam mir počita* (SPH 18: 120). Osim toga, Pelegrinović-Bobaljevićevu prepisku prožimaju govorni činovi savjetodavnoga karaktera, na primjer, Pelegrinović savjetuje Bobaljeviću: *prahom onim zasipati / opći često uši svoje, / i bumbakom zatiskati / zacić vjetra, znaj, dobro je* (PSHK 5: 139).

3. Osim prikazanih ilokucijskih govornih činova, u odgovorima na poslanice mogu se proučavati i perlokucijski činovi, odnosno učinak prethodnih govornikovih iskaza na sugovornika i njegove reakcije. Na primjer, u jednoj se poslanici ovako odlikava Lucićeva potresenost Martinčićevom žalosnom viješću o napadu: *malo ti jošć vrime sa mnom biše stala / tvoja, Jeronime, pisanca pristala, / po koj mi da čuti da si zdrav životom, / (ajme) kad oćuti drugi se glas potom, / tebe je da nitko porazil nemilo...* (PSHK 7: 110). Sabo Bobaljević ovako reagira na Pelegrinovićevu poslanicu: *Primih listak od tve strane / prvi danak ljeta ovoga, / ki me usili vrijeđat rane / i ponavljat od zla moga. Vazeh perce i črnilo, kako pisa tva dobrota, / za navijestit od života / trudna moga koje dilo* (PSHK 5: 340). Dakle, listak Bobaljeviću vrijeđa rane i to ga potiče na odgovor. Na primljenu poslanicu ili njezin sadržaj sugovornik može referirati samo deiksom, kao Nalješković: *hvala ti, moj družu, na svjetu ovomem* (N: 259). U istoj poslanici zrcali se djelovanje Vodopićevih riječi na Nalješkovića te ga to potiče na pojašnjenje neugodne situacije na ulici koju mu je spomenuo Vodopić.

4. Hrvatske renesansne poslanice nisu bila samo privatna pisma (govornik : sugovornik) nego često i javno dobro jer su se posuđivale (npr. Nalješković moli Vetranovića poslanicu napisanu za Hektorovića) i čitale u određenoj skupini ljudi (Hektorović piše Nalješkoviću: *kupe se na zbore kad ju šte prid svimi, / blaženi tko more misto nać meu nimi*, SPH 39: 99). Dedicacijske prozne poslanice nisu bile upućene samo naslovljenomu adresatu nego i svim čitateljima određenoga književnoga djela. Većina poslanica pisana je stilom koji bi, prema suvremenim sociolingvističkim parametrima, najviše odgovarao prijelaznom srednjem (tzv. konzultativnom) stilu, koji varira svojim stilskim značajkama od formalne do opuštene komunikacije, što ovisi o priopćajnoj situaciji i stupnju prisnosti

sugovornika (javni kontekst, krug prijatelja/poznanika), a taj je stil »kao javni individualni varijetet svakodnevice prijalazni oblik između formalnoga i neformalnoga područja«²⁵. Primjerice, ako se upotrebljavaju značajke pjesničkoga petrarkističkoga stila ili se umeću osmišljene narativne strukture ili se spominju rimski elegičari i Ciceronova pisma, takve poslanice pripadaju formalnom stilu. Kad se rabi kolokvijalni leksik (npr. posuđenice *orman brigentin, bocun mezan, savur*), imena od milja (*Dimo, Ago, Niko, Jure, Jere, Dmitrić*) i glagoli kao što su: *zaklati, objesiti (krostoj mi nemoj još i ti pristat k nevolji, / neg oto uzmi nož tere me zakolji ili pokle si toliko nesrećan / pođi se objesi, ako ć' bit tuga van*, N: 259, 260), riječ je o poslanicama u kojima se očituje tendencija prema opuštenijem formalnom komuniciranju. U stilističkom procjenjivanju jezičnih značajki treba biti vrlo oprezan, na primjer, glagol *lipsati* ušao je u poslanice iz ondašnjega petrarkističkoga stila, u kojem je razvio neutralno značenje: 'nedostajati, nestati', pa upotrebu toga glagola u poslanicama ne treba ocijeniti kao značajku niskoga, neformalnoga razgovornoga stila u poslanicama (s pejorativnim prizvukom značenja: 'crknuti'). Primjerice, Vetranović piše Hvaranima: *s moje dobre volje nu nije lipsalo, / da se piše bolje ner se je pisalo* (SPH 3: 208), a D. Ranjina M. Mažibradiću: *er stvari kamene sve na svit lipsaju / a samo spomene od mudrih ostaju* (PSHK 5: 380).

Posebno se u korpusu hrvatskih renesansnih poslanica izdvajaju tri Dimitrovićeve poslanice upućene Nikoli Nalješkoviću. One mogu biti uzorcima za čitav raspon od formalne do neformalne komunikacije. Dakle, jedna Dimitrovićeva poslanica primjerom je formalne komunikacije bez jezičnih elemenata tipičnih za razgovorni, niži stil. U njoj Dimitrović odgovara na Nalješkovićeve pohvale, a u uvodu piše da je razmišljao kako treba sročiti svoj odgovor: *ovo jes drugi dan otkoli primih ja / od tebe lis jedan cić koga svijes moja / i pamet još ne bi bez muke od taj čas, / misleći ja tebi koji si od svijeh čas / spjevalac i dika i naučitelj meni / i bit ćeš dovika, moj Niko pošteni, / na toli slavan lis kako bih otpisal, / neka mnom sraman nis* (PSHK 5: 161). Dvije Dimitrovićeve poslanice pripadaju neformalnom stilu: glavna značajka prve jest hrvatsko-talijanska makaronština (*Koga sam pregato da bi lis svoj vršil, / ki je comminciato, nu ga nije još svršil*, PSHK 5: 163), a druge upotreba lokalizama, kolokvijalizama i vulgarizama (npr. *nempavica, usrati, proždrijeti, muskoza, kurvin sin, kariđa, specij, londza, manipuo, kvartjerić*, v. PSHK 5: 166–169). Rodbinska veza zasigurno je sugovornicima omogućivala neformalan način komunikacije, ali, kao što navedeni primjeri pokazuju, rođaci su upostavljali i (opušteniju) formalnu komunikaciju. Osim toga, dopisivanje plemića i pučanina, unatoč dobnim razlikama, moglo je prvotno biti formalno, a kasnije opušteno (npr. prepiska Nalješkovića i Hektorovića).

Hrvatski jezik štokavskoga i čakavskoga tipa predstandardnoga razdoblja dovoljno je bio razvijen ne samo za iskazivanje govornih činova određenih

²⁵ Usp. Dieter W. H a l w a c h s, »Sociolingvistika«, *Uvod u lingvistiku*, priredila Zrinjka Govacki-Bernardi, 1. izdanje, Školska knjiga, Zagreb 2001, str. 207.

komunikacijskom situacijom nego su postojale i stilske varijacije od niskoga neformalnoga do višega formalnoga stila u ostvarivanju govornih činova (u stihu i u prozi).

Daljnja istraživanja trebala bi otkriti još neke rjeđe, ali važne potvrde govornih činova, a od velike koristi bile bi i usporedbe govornih činova u hrvatskim i talijanskim/latinskim poslanicama iz 16. stoljeća.